

Kakovost življenja: med novimi blaginjskimi koncepti in družbenimi izzivi

POVZETEK: Članek podaja pregled najnovjših blaginjskih konceptov ter njihov razvoj analizira z dveh zornih kotov. Prvi zadeva družbeni kontekst, v katerem se ti koncepti oblikujejo ter obravnava povezavo med družbenimi akterji in načinom, kako se "blaginja" konkretno artikulira v nekem prostoru in času. Loči znanstveni, politični in upravno-statistični tok, znotraj katerih se "blaginja" artikulira kot predmet znanosti ali/in javne politike ali/in upravne statistike ter ugotavlja njihovo vse večje prežemanje v sodobnem evropskem prostoru. Drugi zorni kot zadeva vsebinske razlike med blaginjskimi koncepti; kot pomembno mesto razlikovanja med njimi izpostavi vprašanje, kam postavljajo težišče odgovornosti za blaginjo kot odziv na institucionalizirano individualizacijo tveganj. Izpostavljene so tudi primerjalne prednosti koncepta »kakovosti življenja«, ki je ostal relativno neobremenjen s sodobno politično retoriko.

KLJUČNE BESEDE: Kakovost življenja, blaginjski koncepti, artikuliranje blaginje, kazalci, javne politike.

»Priča smo sprevrženemu ciklu, ko čim bolj je življenje videti tvegano, tem bolj se od posameznika pričakuje, da bo s tem tveganjem upravljal in se pred njim zaščitil. Njegova prizadetost in izgube lahko sicer pri drugih ljudeh vzbudijo sočustvovanje, odvrnitev ali celo strah. Toda ljudje na tvegano naravo življenja niso več vajeni dajati kolektivnega odgovora; za zaščito pred tveganji še naprej pooblašča osamljenega posameznika, ne države« (Culpitt 1999, 13).

1. Uvod

Družboslovje ponuja več pristopov, kako izraziti in empirično meriti blaginjo kot kakovost družbenega (neekonomskega) razvoja; po »socialnih kazalcih«, zgodnji »kakovosti življenja« in »življenjski ravni« so jim v zadnjih dveh desetletjih med drugimi sledili »trajnostni razvoj«, »človekov razvoj«, »družbena izključenost«, »družbena kohezija« in nazadnje še »družbena kakovost«.

O težavah pri razločevanju in razmejevanju med temi koncepti je bilo že veliko napisano. Verjetno je na prvem mestu po številu različnih pomenov koncept »izključenosti« s številnimi razpravami na temo njegove večpomenskosti (npr. Silver 1994; Abrahamson 1995; Room 1999). »S tem ko poskuša razložiti vse, je v nevarnosti, da ne razloži nič,« pravijo Edgar, Doherty in Mina-Coull (2000, 19) in opozarjajo, kako je s svojo večpomenskostjo ta izraz dovteten za rabo in zlorabo za politične in ideološke namene, saj ga je možno poljubno prirojati. Bourdieu in Wacquant (2003) ga uvrščata v »neoliberalni novorek«.

Ker so ti koncepti kompleksni in se med sabo tudi delno prekrivajo in prepletajo, se postavlja vprašanje, kako se znajti med njimi? In v čem so sploh bistvene razlike med njimi? Ali pa je nemara to vse le »staro vino v novih steklenicah«, kot se je vprašal Abrahamson (1995) ob primerjanju »revščine« in »izključenosti«. Tudi ta članek se nujno sooči s temi dilemami. Ob tem, ko podaja pregled razvoja blaginjskih konceptov, te dileme obravnava v dveh točkah. Prva točka zadeva družbeni kontekst, v katerem se ti koncepti oblikujejo ter obravnava povezavo med družbenimi akterji in načinom, kako se "blaginja" konkretno artikulira v nekem prostoru in času. Druga točka zadeva vsebinske razlike med blaginjskimi koncepti; kot pomembno mesto razlikovanja med njimi izpostavi vprašanje, kam postavljajo težišče odgovornosti za blaginjo.

Prva točka torej obravnava vpliv spreminjajočega se družbenega konteksta in akterjev na to, kako se "blaginja" opredeli in postane predmet zanimanja in empiričnega spremljanja. Ob znanstvenem toku artikuliranja "blaginje" – kjer je blaginja opredeljena kot predmet znanosti in izpeljana iz znanstvene zaloge znanja – se uveljavlja tudi politični tok artikuliranja blaginje in družbenih vprašanj nasploh. V političnem toku se kaže moč politike, da družbene pojave – preden jih sploh postavi na dnevni red odločanja – obravnava, imenuje in razlaga in to razmeroma neodvisno od znanosti. Tu gre za "pripoznavanje problema" kot zgodnjo fazo v oblikovanju javnih politik, pri njeni analizi pa se uveljavlja "problemski pristop" ("social problem approach"), ki ga razvijajo npr. Parsons 1995, Jamrozik in Nocella 1998 in drugi (pregledno o tem v Mandič 2002).

»Problem mora biti definiran, strukturiran, umeščen znotraj določenih meja in poimenovan« (Parsons 1995, 88). Ta logika vpliva tudi na to, katerim temam se v nekem času uspe izraziti in uveljaviti kot ključna politična vprašanja blaginje. "Blaginja" se tu kaže kot tisto vprašanje, ki mu je uspelo prodreti na dnevi red politik in pridobiti ustrezno politično soglasje. To logiko dobro ponazarja primer, kako je v evropskem političnem in akademskem prostoru koncept "izključenosti" začel izpodrivati "revščino". "Revščina", konceptualno ukoreninjena v anglo-saksonski tradiciji, se je namreč pokazala kot politično nesprejemljiva za frankofonske države, medtem ko je bila »izključenost« politično sprejemljiva za vse (Abrahamson 1995; Silver 1994)

Znanost tako pri artikuliranju družbenih vprašanj, in tudi "blaginje", torej izgublja svoj privilegirani položaj. V članku želim pokazati, kako se znanstveni in politični tok artikuliranja blaginje v zadnjih dveh desetletjih vse bolj prežemata. Nadalje pa želim tudi pokazati, kako se tema dvema tokovoma pridružuje še tretji, "upravno statistični" tok, ki ga predstavljajo velike, centralno vodene podatkovne baze in ki beleži v evropskem prostoru javnih politik vse večji obseg in vpliv. Te baze nudijo obsežen nabor sistemskih upravnih in drugih kazalcev, ki so uporabni za številne namene ter tako tudi za spremljanje – in s tem posredno tudi opredeljevanje – "blaginje". V upravno-statističnem toku se torej opredeljevanje blaginje nagiba v tiste smeri, ki jih njegove podatkovne baze že sicer pokrivajo. Nekoliko poenostavljeno rečeno, se v tem toku "blaginja" razume kot tisto, kar pač merijo izbrani kazalci tega nabora; to je seveda prav nasprotno kot v znanstvenem toku, ki izhaja iz danega pojma in ga operacionalizira do ravni kazalcev. V teh okoliščinah omejevanje na znanstvene izvore blaginjskih konceptov več ni upravičeno, še manj pa tudi morebitno akademsko pričkanje o tem, kateri med njimi je 'edini

pravi'. Pri pojasnjevanju sodobnih blaginjskih konceptov je torej nujno upoštevati vse tri vire oz. tokove artikuliranja.

Druga točka razlikovanja med koncepti je vsebinska in ji namenjam v analizi osrednje mesto. Tu bom poskusila slediti »novemu pogledu na socialno politiko«, ki ga odpira teza Ulricha Becka o »tveganju kot osrednjem določevalnem motivu v obdobju pozne moderne« (Culpitt 1999). Premeščanje tveganj z družbene (javne, kolektivne) ravni na posameznika v razvoju socialne politike ugotavlja več avtorjev (npr. Beck 1992, Bauman 2001, Culpitt 1999, Mishra 1999). Kako se to kaže v blaginjskih konceptih in v načinu, kako artikulirajo blaginjo? Moja teza je, da se ti koncepti pomembno razlikujejo po mestu, kamor locirajo težišče odgovornost za odzivanje na tveganja.

O tem, da težišče odgovornosti za blaginjo v zadnjih dveh desetletjih prehaja z države (države blaginje) na posameznika, vlada v družboslovju dokajšno soglasje. Gre za premik od povojne, klasične države blaginje, ki je prevzemala odgovornost za blaginjo in imela osrednjo (monopolno) vlogo pri njenem definiranju, merjenju in zagotavljanju s pretežno univerzalnimi programi zadovoljevanja standardiziranih potreb, v novo paradigmo blaginjskega pluralizma. Blaginjsko oskrbo začne izvajati širši krog akterjev (od tržnih do nevladnih organizacij in neformalnih omrežij), programi socialnih storitev in pomoči se diverzificirajo, v ospredje stopata posameznikova odgovornost za lastno blaginjo in razvoj njegovih zmožnosti za to v čedalje bolj diferenciranem in kompleksnem družbenem okolju. Vendar pa se tudi v tej paradigmi že kažejo protislovja in razpoke, ki jih številni avtorji, ki so kritični do rezultatov te individualizacije, tematizirajo kot »izginjanje družbenega« (Culpitt 1999); »erozijo vgrajenih družbenih stabilizatorjev« (Stieglitz 2004), »družbeni primanjkljaj« (Mishra 1999), »družbo tveganja« (Beck 1992) in drugo.

Tem trem pristopom oziroma fazam sledi tudi pregled empirično naravnanih blaginjskih konceptov v nadaljevanju in je tako razdeljen v tri dele. Prvi obsega zgodnje povojne koncepte, ki so še znotraj horizonta klasične »države blaginje«. V drugem delu sledijo sodobnejši koncepti, v tretjem pa najnovejši in najkompleksnejši koncept, ki na svojstven način problematizira ta razvoj.

Ti koncepti s svojo empirično uporabnostno naravnanoostjo pomenijo tisto, kar Bauman (2001) razume kot okvir za »proizvajanje znanja in podatkov« v funkciji »družbene diagnoze«, in se kot taki usmerjajo predvsem v raziskavo priznanih družbenih problemov in so opora pri upravljanju relevantnih družbenih procesov. Je torej možno empirično usmerjene blaginjske koncepte razlikovati glede na njihovo – večinoma le implicitno – predpostavko o tem, kje je težišče odgovornosti za generiranje blaginje? Menim, da je na to vprašanje mogoče pritrtilno odgovoriti in da jih je možno uvrstiti v tri skupine. Še natančneje, znotraj te delitve je mogoče postaviti tudi ključno pragmatično vprašanje, na katero skušajo vsi ti različni koncepti specifično odgovoriti s svojimi kazalci.

Ob koncu skušam odgovoriti še na vprašanje, kakšen je položaj koncepta »kakovosti življenja« znotraj vsega tega, ter opozarjam na nekatere njegove prednosti pri obravnavi sodobnih družbenih problemov.

2. Kako se je začelo

Zgodnja poskusa opredelitve in merjenja družbene blaginje (welfare) kot nečesa, kar je kakovostno različno od »gospodarskega razvoja« in bogastva, sta pristop »osnovnih potreb«, ki so ga v petdesetih letih razvijali v OZN, ter »gibanje za socialne indikatorje« v šestdesetih letih, o čemer je v našem prostoru že pisalo več avtorjev (prim. Antončič in Boh 1991, Novak 1996). Vloga "socialnih indikatorjev" je bila, »da nam omogočijo oceniti, kje kot družba stojimo in kam gremo glede na naše vrednote in cilje, ter da ovrednotimo specifične programe in ugotovimo, kakšen je njihov vpliv« (Bauer 1996, 1). Našteti je bilo tudi nekaj »področij definiranih družbenih ciljev« – ki so bila pravzaprav predhodniki poznejših »domen kakovosti življenja«.

Potem je prišel koncept »kakovost življenja« in zlasti v sedemdesetih letih pomenil ponovno prizadevanje družboslovja, da pri spremljanju in usmerjanju družbenega razvoja uveljavi tudi »neekonomski vidik« oz. družbeno blaginjo. Koncept »kakovosti življenja« je bil namenjen operacionalizaciji in merjenju družbene blaginje na ravni posameznika. Uporabilo ga je več avtorjev in ga razvijalo – kot je nemara v družboslovju nujno – z različnimi pristopi. V našem okolju jih je podrobno in celovito predstavila in primerjala Novak (1996), zato jih v nadaljevanju predstavljam le shematično.

Najprej je tukaj Titmuss, ki je kakovost življenja opredelil v smislu »virov« in »posameznikovega nadzora nad viri«. Potem se je uveljavila Eriksonova operacionalizacija s konceptom »življenjske ravni«; ta sestoji »iz posameznikovih virov, aren, v katerih naj bi bili uporabljeni, in njegovih najbistvenejših življenjskih razmer« (Erikson 1993, 74). Ključno vlogo ima »posameznikov nadzor nad viri v obliki denarja, lastnine, znanja, duševne in fizične energije, varnosti, družbenih razmerij in omrežij itd., prek katerih lahko posameznik nadzoruje in zavestno usmerja svoje življenjske pogoje« (prav tam, 73). Osredotočil se je na kazalce objektivnih življenjskih razmer na devetih področjih.

Drugi znani skandinavski pristop h kakovosti življenja je razvil Erik Allardt v primerjalni skandinavski raziskavi blaginje že davnega leta 1972. Za svoj pristop k analizi blaginje je menil, da »bolj celostno zajema nujne pogoje za človeški razvoj ... Osredotoča se na pogoje, brez katerih človeško bitje ne more preživeti, se izogniti revščini, vzpostaviti odnose z drugimi ljudmi in se izogniti odtujenosti« (Allardt 1993, 89). Te pogoje in potrebe je razvrstil v tri skupine: »imeti«, »ljubiti« in »biti«. »Imeti« zadeva materialne pogoje, ki so nujni za preživetje in da se izognemo revščini. »Ljubiti« zadeva potrebo po odnosu z drugimi ljudmi in po oblikovanju družbenih identitet. »Biti« pa predstavlja »potrebo po povezanosti v družbo in po harmoničnem sožitju z naravo« (prav tam, 91). Poleg objektivnih mer – kazalcev življenjskih razmer, odnosov do drugih ljudi, do družbe in narave – je vpeljal še subjektivne kazalce, kot npr. zadovoljstvo z življenjskimi razmerami, občutke odtujenosti itd.

Kar je bilo ključno za koncept »kakovosti življenja« in skupno omenjenima pristopoma, je bilo registriranje posameznikovih virov in nadzora nad njimi v – danes že klasičnih – domenah, kot so ekonomska varnost, delo in zaposlitev, izobraževanje, zdravje, stanovanje itd. Kazalci so omogočali spremljati raven zadovoljenosti teh stan-

dardiziranih potreb in tako vrednotiti učinkovitost programov države blaginje. Možno je bilo primerjati stanje v različnih časovnih točkah, v prostoru (med državami in regijami), še zlasti pa med različnimi deli prebivalstva po starosti, spolu, socialnem položaju. Prav vprašanje enakosti oz. neenakosti je bilo ključno, o tem pa priča tudi naslov Eriksonove analize – Opisi neenakosti: švedski pristop k blaginji (Erikson 1993). Oba pristopa sta vsebovala tudi temi politične udeležbe in socialnih stikov oz. vezi, vendar nista bili v ospredju zanimanja.

V nekem smislu je bila »kakovost življenja« uporabna tudi kot mera za posodobitev družbe; dala je namreč nekaj odgovorov na vprašanje, kako posodobitev (tj. sodobni viri zadovoljevanja potreb – t. i. satisfaktorji) dosega prikrajšane družbene skupine – npr. razširjenost sodobnih stanovanjskih pritikin (kopalnica), sodobnih trajnih potrošnih dobrin (npr. mikrovalovna pečica, zamrzovalna skrinja), sodobnih prehranjevalnih in zdravstvenih navad itd.

Pri nas se je koncept »kakovosti življenja« uveljavil z raziskovalnim projektom Kvaliteta življenja v Sloveniji 1984 na Inštitutu za družbene vede v Ljubljani. Na različnih področjih kakovosti življenja so bili analizirani podatki, ki so bili zbrani z anketo reprezentativnega vzorca slovenskega prebivalstva v letih 1984, 1987 in 1994. Zgodnja konceptualna osnova tega raziskovanja je nastala pod vplivom obeh skandinavskih pristopov (glej Antončič in Boh 1991). O izsledkih raziskovanja pričajo številne objave, zgodnje so posebej zbrane v biltenu Kvaliteta življenja – Bibliografija (1992, uredila Nevenka Černigoj Sadar. Med pomembnejšimi objavami so še Kvaliteta življenja – tematska številka Družboslovnih razprav, št. 12, 1991; knjiga Kakovost življenja v Sloveniji, 1996, uredil Ivan Svetlik; knjiga Kakovost življenja – stanja in spremembe, 1999, uredila Srna Mandič.

3. Novejši blaginjski koncepti

3.1 Trajnostni razvoj (sustainability, sustainable development)

Cilj koncepta je bil opredeliti družbeni razvoj tako, da so gospodarske, okoljske in družbene zahteve medsebojno uravnotežene in ne potekajo na račun prihodnjih generacij (OECD 1998). Gospodarska razsežnost zadeva vprašanje, kako doseči gospodarsko rast, ne da bi pri tem izpodkopavali naravne danosti in življenjske vire, na katerih gospodarstvo na koncu koncev temelji tudi samo (vprašanja učinkovitejše rabe surovin, upoštevanje okoljskih omejitev, zmanjšanje onesnaževanja itd).

Socialna razsežnost zadeva izboljšavo družbenih razmer, da bi vsem ljudem – sedanjim in prihodnjim generacijam – omogočili, da si zagotavljajo blaginjo. Pri tem ključna vprašanja zadevajo enakost priložnosti in življenjskih razmer. Z vidika socialne razsežnosti pomeni trajnostni gospodarski razvoj ohranitev človekovih zmožnosti in podporo družbenim strukturam, ki so nujne za gospodarstvo, tj. naložbam v ključne socialne storitve na področju zdravstva, izobraževanja, enakih možnosti, udeležbe v gospodarskih procesih, krepitev pogojev za sodelovanje in preprečevanja uničenja socialnih institucij.

Koncept se je v devetdesetih letih mednarodno uveljavil s konferenco OZN O okolju in razvoju (UNCED) leta 1992 v Riu de Janeiru. Njegova načela so doživela široko uveljavitev pri oblikovanju ciljev razvoja in njihovem spremljanju, zlasti v okviru OECD (1998) in Svetovne banke. Obe razvijata in uporabljata kompleksne serije kazalcev na agregirani ravni; kazalce veliko uporabljajo tudi v politiki in znanosti (za podrobnejši prikaz glej Adam 2003)

3.2 Človekov razvoj (Human development)

Koncept postavlja kot ključni cilj razvoja, tudi gospodarskega, to, naj razvoj prispeva k človekovemu razvoju, širitvi človekove izbire in večanju njegovih zmožnosti (capabilities), da bi lahko imel dejavno vlogo pri lastnem razvoju (Hanžek et al. 1998). Loči med oblikovanjem človekovih zmožnosti in njihovo uporabo oz. dejansko doseženo ravnijo blaginje. Zdravje, znanje in dostop do virov za primerno življenjsko raven so opredeljeni kot tri ključne zmožnosti, ki pomembno določajo obseg razpoložljivih izbir in priložnosti posameznika. Koncept je zaobjel tudi druge razsežnosti, najodmevnejši pa je postal z »indeksom človekovega razvoja«, ki pomeni bolj celostno mero razvitosti družb ter omogoča njihovo enostavno in pregledno mednarodno primerjavo. Indeks, ki je sestavljen iz treh kazalcev na agregatni ravni – gospodarskega razvoja, zdravja in izobrazbene ravni – se je zelo uveljavil in ga redno izračunavajo za 175 držav.

Koncept pa ima še drug cilj, namreč z oblikovanjem in predstavitvijo nacionalnih poročil želi znotraj posamezne države spodbujati široko razpravo, ki naj pomaga izraziti ključne razvojne probleme in cilje ter doseči javno soglasje o kazalcih, ki jih je treba spremljati.

3.3 Socialna izključenost (Social exclusion)

Koncept je zelo pogosto obravnavan, in to v različnih kontekstih in okoljih. Njegov pomen v sodobnem političnem besednjaku EU jasno povzemajo Atkinson, Cantillon, Marlier in Nolan (2002):

»Ne poskušamo oblikovati trdnega temelja za izraz 'socialna izključenost' ali 'socialna vključenost' ... Ta izraz se uporablja na vrsto različnih načinov. ... Vendar pa v skladu z našim pragmatičnim ciljem prispevati k oblikovanju politike tukaj enostavno sprejemamo uporabo izraza kot 'okrajšave' za vrsto tem, ki jih imajo za pomembne pri razpravah o evropskih socialnih vprašanjih. Verjamemo, da obstaja široko strinjanje s takim seznamom, ki vključuje revščino, prikrajšanost, nizko izobrazbo, neugoden položaj na trgu delovne sile, brezposelnost, slabo zdravje, slabo stanovanje ali brezdomstvo, nepismenost, ranljivost in nezmožnost sodelovanja v družbi. To so vprašanja, ki jih imajo ljudje v mislih, ko govorijo o socialnih pravicah državljanov EU. Medtem ko se države članice razlikujejo glede poudarkov, pa obstaja tudi znatna skupna osnova glede vprašanj, ki jih umeščajo pod naziv 'socialna vključenost'« (Atkinson, Cantillon, Marlier in Nolan 2002, 3).

Seveda to konotacijo, ki dopušča selektivno in ustvarjalno operacionalizacijo pojma, spremlja tudi selektiven in ustvarjalen nabor kazalcev za spremljanje uresničevanja nacionalnih akcijskih načrtov za socialno vključevanje (National action plans on social inclusion – 'NAP/incl'). Tu je 7 kazalcev, ki so opredeljeni kot vodilni in ključni (prva raven); nato 14 kazalcev, ki podpirajo vodilne kazalce in opisujejo dodatne razsežnosti

problema; nato sledijo kazalci, ki jih države članice želijo same vključiti v svoje programe in osvetljujejo njihove posebnosti ter s tem pojasnjujejo kazalce na prvi in drugi ravni.

Seveda pa »socialna izključenost« živi tudi zunaj tega konteksta; konceptualizirana je tudi v znanstvenih krogih in je tam dala znanstvene rezultate, ki so priznani predvsem kot pojasnjevalni okvir večrazsežnostne družbene prikrajšanosti v spremenjenih okoliščinah postmodernih družb.

»Deindustrializacija, tehnološke spremembe in fragmentacija trga delovne sile so skupaj z demografskimi in družbenimi spremembami – starajoče se prebivalstvo, slabitev 'tradicionalnih' družinskih struktur, večja stopnja oblikovanja gospodinjestev, naraščanje migracij, zlasti beguncev – ustvarile razmere za trajno visoko raven brezposelnosti, večanje družbenih neenakosti in krepitev družbene polarizacije. Te spremembe so spremljale različne stopnje marginalizacije nekaterih skupin in posameznikov iz civilne, politične in gospodarskih struktur družbe. Koncept 'socialne izključenosti' je z zaobjetjem vplivov vseh teh sprememb ponudil analitični okvir, v katerem so zajete mnogovrstne in spreminjajoče se razsežnosti prikrajšanosti in neprijetnosti« (Edgar, Doherty in Mina-Coull 2000, 20).

Tudi Room (1999) pri tem konceptu poudarja dinamičen, relacijski in v skupnost usmerjen pogled na naravo prikrajšanosti in slabega družbenega položaja.

3.4 Socialna kohezija (Social cohesion)

Ta koncept se je široko uveljavil v nacionalnih politikah in evropski politiki. Kot je pokazala že Novakova (2001), obstaja velika razlika med klasičnim sociološkim pojmovanjem kohezije in »prenovljenim pojmovanjem« v sodobnem političnem kontekstu. V diskurzu sodobne evropske politike se »kohezija« z »izključenostjo« zliva v skupni problemski okvir.

»Evropski svet je v Lizboni marca 2000 sprejel za naslednje desetletje strateški cilj postati 'najbolj konkurenčno in dinamično ter na znanju temelječe gospodarstvo ... z več in boljšimi delovnimi mesti in večjo družbeno kohezijo'. ... Evropski svet se je na srečanju v Nici decembra 2000 strinjal, da bodo države članice morale vpeljati dveletne nacionalne akcijske načrte o socialni vključenosti (NAPincls) za boj proti revščini in družbeni izključenosti« (Atkinson, Cantillon, Marlier in Nolan 2002, 189).

Za spremljanje teh procesov in njihovih rezultatov je v pripravi sistem socialnih kazalcev. Ker pa se jih veliko zbira že tako ali tako, je potreben tudi skupni pojmovni okvir za njihovo urejanje in razvrščanje. Temu je namenjeno poročilo Konceptualni okvir in struktura za evropski sistem socialnih kazalcev avtorjev Berger-Shmidta in Nolla (2000). Izhajajoč iz opredeljenih evropskih razvojnih ciljev, ima socialna kohezija dve ciljni razsežnosti. Prva je skrb za zmanjšanje razlik, neenakosti in razhajanj in pokriva »socialno izključenost«. Druga razsežnost zajema vse vidike, ki merijo na krepitev družbenih povezav, vezi in predanosti skupnosti (commitments to community), ter vključuje koncept socialnega kapitala. »Socialna izključenost« in »socialni kapital« sta opredeljena kot dva delna vidika socialne kohezije. To razumevanje »kohezije« kot krovnega pojma je torej predvsem zelo pragmatično in operativno ter tudi prilagojeno potrebam upravnih statistik.

Temu pristopu sledi tudi besednjak slovenske razvojne politike in statistike, saj je »kohezija« krovni izraz na področju »socialni vidiki razvoja«, vsebina področja pa je opredeljena takole:

»Družbena kohezivnost je povezana (i) z vlogo socialne države, ki preprečuje (preveliko) družbeno neenakost in s tem izključenost, (ii) s čim nižjo stopnjo družbene anomalije, ki se izraža v pojavih, kot so kriminaliteta, odvisnost od drog in alkohola, samomorilnost itd., (iii) z razvitostjo civilne družbe, ki omogoča aktivno participacijo v nevladnih organizacijah in solidarnost, (iv) z obstojem neformalnih omrežij bodisi na prijateljski, kolegialni ali sosedski podlagi, v katera so vpeti posamezniki in ki jim omogočajo občutek pripadnosti in emotivno varnost« (UMAR 2004, 107).

Naj omenim še koncept »socialnega kapitala«. Poleg pomena in prostora, ki mu je dan v okviru evropske »kohezije«, se o njem zelo veliko govori tudi na znanstvenoraziskovalnem področju. Še več, tu se do neslutene razsežnosti razvija tisto, kar sta nakazala že skandinavski pristopa h kakovosti življenja – politična participacija, socialni stiki in vezi – vendar je to ves čas ostajalo v ozadju zanimanja. »Socialni kapital govori o vrednosti socialnih omrežij, povezovanju podobnih ljudi in gradnji mostov med različnimi ljudmi ob predpostavkah vzajemnostnih norm. Socialni kapital v bistvu govori o tem, kako ljudje vzajemno vplivajo drug na drugega« (Dekker in Uslaner 2001, 3).

Pri razvoju tega koncepta so se oblikovali zelo različni teoretski pristopi in načini operacionalizacije (več o tem v Igljč 2002; Adam et al. 2003). Koncept se uporablja centralizirano (enotna opredelitev in merjenje na mednarodni ravni, kot na primer v analizah Svetovne banke) in decentralizirano pri posameznih raziskovalnih pristopih in projektih. Za socialno politiko je zanimivih nekaj konceptualizacij socialnega kapitala in omrežij: socialna opora posameznika (pri nas Hlebec in Kogovšek 2004; Kogovšek, Hlebec, Dremelj in Ferligoj 2004); razvojne strategije lokalnih skupnosti pri programih prenove (Gitell in Vidal 1998); omrežja nevladnih organizacij pri izvajanju socialnih storitev (Edgar, Doherty in Minna Coull, 1999; Kolarič, Črnak, Vojnovič 2002).

3.5 Kakovost življenja v sodobnih različicah

»Kakovost življenja« je po vseh teh konceptih dandanes v Evropi še vedno »živa in zdrava«. Pogosto se uporablja v širšem smislu, bolj ohlapno in bliže govorici vsakdanjega življenja. Uporablja se tudi v bolj določenem smislu, v povezavi z nekim bolj opredeljenim konceptualnim okvirom. Gotovo pa je med blaginjskimi koncepti to najbolj decentraliziran koncept, ki ga v prirejeni različici lahko opredelijo in merijo tudi mesta in regije ter z njim izražajo svoje kompetitivne prednosti za naložbe (McCann 2004). Med drugim se oblikujejo in uporabljajo tudi kazalci za merjenje kakovosti mestnega življenja (glej Cicerchia 1996). Celo *The Economist* (Kekic 2005) je razvil svoj "indeks kakovosti življenja" in z njim na agregatni ravni ocenil kakovost življenja v številnih državah.

Med danes najodmevnejšimi uporabami koncepta kakovosti življenja je tista, ki jo v Dublinu v okviru Evropske fundacije za izboljšavo življenjskih in delovnih razmer (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions- EFILWC) razvijajo Fahey, Nolan in Whelan (2002). Trdo jedro koncepta ostaja to, da se kakovost

življenja meri s »subjektivnimi« in »objektivnimi« kazalci, ki registrirajo a) »vire« (individualne in kolektivne, kot so družbena oskrba glede izobraževanja, zdravstva, stanovanj itd.), b) »priložnosti«, ki se odpirajo posameznikom (tudi njihove dejanske izbire in njihove rezultate); c) življenjske razmere. Opredelili so 12 domen kakovosti življenja: zdravje in dostop do zdravstvenega varstva; zaposlovanje in delovne razmere; ekonomski viri; znanje, izobrazba in usposabljanje; družinsko življenje; družba in skupnost, udeležba, integracija; stanovanje; lokalno okolje in pritikline; prevoz; javna varnost in kriminal; rekreacija in prostočasne dejavnosti; kultura in identiteta, politični viri in človekove pravice.

V primerjavi s skandinavskimi pristopi se novosti v pristopu EFILWC kažejo na treh ravneh. Prva novost se nanaša na konceptualno posodobitev in razširitev. Ključno sodobno vprašanje izboljšanja kakovosti življenja Fahey, Nolan in Whelan (2002) vidijo v tem, kako ljudem omogočiti, da dosežejo svoje cilje. To je seveda nujno ob dveh omejitvah: ob ekonomski vzdržnosti ter pravicah in potrebah drugih ljudi. To se dogaja v posebnem institucionalnem okolju in okviru javnih politik, pa tudi v okviru skupnosti in splošnem družbenem okviru. Življenje posameznikov je prepleteno z življenjem drugih ljudi v gospodinjstvu, v skupnosti in širše, prav narava teh razmerij, institucij in politik pa bistveno vpliva na kakovost življenja. Avtorji torej nekoliko bolj poudarjajo pomen samoaktivacije posameznika (večanje moči) in njegove vpetosti v družbena omrežja kot skandinavski predhodniki, ki so pri teh razsežnostih oblikovali le nastavke. Takšna razširitev koncepta pa po mnenju avtorjev pomeni, da je lahko »kakovost življenja« krovni okvir tudi za številne nove koncepte, kot so družbena izključenost in vključenost, kohezija, integracija, socialni kapital itd. Skratka, »kakovost življenja« lahko te nove koncepte vključi in poveže.

Druga novost je povezava kakovosti življenja s sodobno evropsko socialno politiko in njenimi cilji. Ker je kakovost življenja normativni koncept, dobivajo kazalci kakovosti življenja svoj pomen in legitimnost iz splošnega javnega soglasja o tem, kaj so boljše in kaj slabše življenjske okoliščine. Drugače povedano, višja vrednost pri nekem kazalcu ne sme vzbujati dvoma, ali to kaže na dobro ali slabo stanje. Zato kot izhodiščne točke spremljanja kakovosti življenja uporabijo cilje evropskih politik iz Lizbonske deklaracije: dvig življenjske ravni ter izboljšanje življenjskih in delovnih razmer; krepitev socialne kohezije in boj proti izključenosti; spodbujanje enakih priložnosti; zagotavljanje trajnostnega razvoja. Bolj specifični cilji: podpora »družbi znanja«, doseganje in ohranjanje visoke ravni socialnega varstva, spodbujanje zdravja in zagotavljanje, da je visokokakovostna zdravstvena skrb dostopna vsem, spodbujanje udeležbe in zaupanja, zmanjšanje onesnaženosti, krepitev družine ob tem, ko se ta srečuje z novimi izzivi skrbi za otroke in starejše.

Pri tako obširnem področju so se v EFILWC odločili za selekcijo raziskovalnih tem glede na pomen področja v evropski politiki, pokritost z dejavnostmi monitoringa, primernost z metodološkega vidika (tj. soglasje o tem, da je sprememba vrednosti kazalcev v neko smer zaželena), pomen za samo fundacijo. Predlagajo več vrst monitoringa in raziskovanja; v vseh domenah posnetek ključnih gibanj, torej opisni monitoring; v ključnih izbranih domenah analitični monitoring; v izbranih temah še dodatne raziskave, ki

sežejo v več domen ter raziskujejo odnose med njimi in procese v ozadju (npr. povezave med področji dela, družine in skupnostnega življenja (»uporaba časa«; delitev delovnega časa med partnerjema in vpliv na življenjsko raven, nego otrok in zadovoljstvo; razmerje med spreminjajočimi se delovnimi razmerami in izidi, kot so zadovoljstvo z delom, varnost zaposlitve, delovni stres in kakovost družinskega življenja).

Tretja novost se nanaša na vpenjanje raziskovanja v okvir javnih politik in interesnega povezovanja. Kaže se v tristranski sestavi fundacije: vanjo so vključeni predstavniki vlade, delodajalcev in organizacij delavcev. Fundacija tako pomeni forum za razpravo o javnih politikah; ima povezovalno vlogo med »akadetskimi« in »političnimi« razpravami. Raznovrstno občinstvo v krogu sindikatov, organizacij delodajalcev, nevladnih organizacij, interesnih skupin želi doseči tudi s tematskim časopisom, uporabo množičnih občil in mrežnim povezovanjem.

Omenimo naj še, da je »kakovost življenja« v prenovljeni predmetni opredelitvi kot konceptualni okvir za evropski sistem socialnih kazalcev opredeljena kot najširši krovni pojem, ki pokriva »izboljšavo objektivnih življenjskih razmer«, »krepitev subjektivnega blagostanja«, pa še »socialno kohezijo« (krepitev družbenih vezi in manjšanje neenakosti in nasprotij) in »trajnostni razvoj« (ohranitev societalnega kapitala za prihodnje generacije) (Berger-Schmidt in Noll 2000, 43).

3.6 Drugi podatki in raziskave, pomembne za opredeljevanje in merjenje kakovosti življenja v EU

Obstajajo še druge zbirke podatkov, pomembne za spremljanje vidikov blaginje (Fahey, Nolan in Whelan 2002). ECHP (European Community Household Panel) prinaša podrobne, usklajene podatke o življenjski ravni, dohodku, zaposlenosti, gospodinjstvu, družini, skupnosti, vzorcih družabnosti in subjektivnem zadoščenju. SILC (Survey of Income and Living Conditions) je od leta 2003 referenčni vir za primerjalne statistike o porazdelitvi dohodka in socialni izključenosti v EU. European Social Survey je dvoletno poročilo, ki obravnava in razlaga interakcijo med evropskimi spreminjajočimi se institucijami, političnimi in ekonomskimi strukturami in mnenji, verovanji in vzorci ravnanja; vključuje module: državljanstvo, aktivnosti in demokracija (vprašanje umika iz politike in zmanjšanja zaupanja) ter priseljevanje. Tu sta še raziskava vrednot in uporabe časa (European Value Survey; The Harmonised European Time Use Study (Time Budget Surveys)). Te zbirke podatkov s svojo standardiziranostjo omogočajo dobro mednarodno primerljivost, že oblikovane podatkovne zbirke pa so na voljo tudi za podrobnejše, akademsko motivirano raziskovanje. Pomembne so še nekatere publikacije: redno letno poročilo o družbeni situaciji v EU (on the Social Situation) ter vrsta rednih publikacij Evropske komisije in Statističnega urada Evropskih skupnosti, ki spremljajo gibanja, ne poskušajo pa pojasnjevati vzročnih zvez in procesov.

4. Po vsem tem pa še družbena kakovost«

»Družbena kakovost« je najmlajši blaginjski koncept. Vpeljala ga je Evropska fundacija za družbeno kakovost (European Foundation for Social Quality – EFSQ) iz Amsterdama, ustanovljena leta 1997 med nizozemskim predsedovanjem Evropski

uniji. Zametek in namere koncepta je napovedala Amsterdamska deklaracija o družbeni kakovosti Evrope, ki so jo podpisali številni evropski družboslovci. S tem se je že takoj postavila zahteva za vključevanje v politiko (tj. »od spodaj navzgor«) in razpravo o socialnih vprašanjih z vidika evropskih razvojnih politik in povezovalnih procesov. »Družbena kakovost« je bila v tej pobudi razumljena kot zahteva za demokratično soglasje o novih ciljnih socialnih politik, ki naj bodo neodvisni in ne podrejeni ciljem gospodarskega razvoja.

Izhodiščno je družbena kakovost opredeljena kot »mera, do katere lahko ljudje sodelujejo v družbenem in gospodarskem življenju svojih skupnosti v razmerah, ki pospešujejo njihovo blaginjo in posameznikovo zmožnost. Za to so potrebni štirje pogoji (štiri sestavine) družbene kakovosti: socialno-ekonomska varnost, družbena vključenost, družbena kohezivnost in krepitev moči« (Beck et al. 1997).

Poleg političnega cilja – uveljaviti novo, neodvisno merilo vrednotenja politik in delovanja državljskih organizacij – je koncept napovedal tudi teoretske in analitične cilje. Teoretski cilji je bil razviti teoretski pristop, ki bo presegel disciplinarno nepovezanost med politiko, gospodarstvom, socialno in kulturno politiko. Teoretizacija je šla v smeri, ki jo Van Maesen (2004) povzema takole. Izhaja iz »družbenega«, razumljenega kot rezultat nenehno spreminjajočih se procesov, v katerih se posamezniki samouresničujejo kot družbena bitja, spremljajoči dialektični procesi pa pri tem ustvarjajo družbeni svet. Ključno vprašanje je ugotoviti tiste javne politike in državljske akcije, ki k temu samouresničevanju pripomorejo pri oblikovanju sprejemljivih kolektivnih identitet.

Beck et al. (1997) so razvili zapleten model za razločevanje in spremljanje posameznih sestavin in pogojev »družbenega«. Ločijo tri vrste dejavnikov. Prva vrsta dejavnikov so »konstitucionalni dejavniki družbene kakovosti«, ki zajemajo samouresničevanje posameznikov z interakcijo in to merijo z »merili«. Druga vrsta dejavnikov so »subjektivni pogojni dejavniki družbene kakovosti«, ki zajemajo samoreferenco kot način usmerjanja posameznikov, to pa merijo s »profilii«. In nazadnje, tretja vrsta dejavnikov so »objektivni pogojni dejavniki družbene kakovosti«, ki zajemajo konkreten javni prostor, v katerem se dogaja ta interakcija. To vrsto dejavnikov sestavljajo štirje že omenjeni dejavniki oz. sestavine družbene kakovosti: socialno-ekonomska varnost, družbena vključenost, družbena kohezivnost in krepitev moči. Ti dejavniki se merijo s »kazalci«, njihovo razvijanje pa je ključna naloga analitske ravni.

Analitski cilj je bil razviti te kazalce, vendar ob soglasju različnih znanstvenih disciplin in strok ter socialnih skupin. To usklajevanje je potekalo v okviru evropske mreže za kazalce kakovosti (ENIQ), ki vključuje 16 nacionalnih skupin raziskovalcev (med njimi tudi našo skupino), oblikovalcev politik in nevladnih organizacij. Operacionalizacija 4 pogojnih dejavnikov oz. komponent je potekala prek selekcije ključnih domen in poddomen s pripadajočimi kazalci. Zaradi obsežnosti in ker so še v pripravi, bom to operacionalizacijo predstavila le v ključnih obrisih, torej opredelila domene in le nekaj primerov iz siceršnjega nabora 95 kazalcev.

– Komponenta »socialno-ekonomske varnosti« (kot nasprotje negotovosti) zajema način, kako različni sistemi in strukture, odgovorni za zagotavljanje blaginje, na makro-

družbeni ravni obravnavajo vsakdanje eksistenčne potrebe državljanov (1997, 286). Domene so finančni viri, stanovanje in okolje, zdravje in nega, delo, izobraževanje. Nekaj kazalcev: odstotek prebivalstva, upravičenega do socialnih transferjev, z varno uporabo stanovanja, pokritih z obveznim/prostovoljnim zdravstvenim zavarovanjem, z začasno zaposlitvijo.

– Komponenta »socialne kohezije« (kot nasprotje anomalije) zadeva makrodružbene procese, ki ustvarjajo, varujejo ali pa uničujejo socialna omrežja in socialno infrastrukturo, ki jih podpira) (1997, 287) Domene so zaupanje, druge povezovalne norme in vrednote, družbena omrežja, identiteta. Večina predlaganih kazalcev je iz raziskav Statističnega urada Evropskih skupnosti in podatkovne zbirke European Value Survey; primeri: obseg krvodajalstva, obseg prostovoljstva, članstvo v organizacijah; socialne opore; občutek nacionalnega ponosa.

– Komponenta »socialna vključenost« (kot nasprotje izključenosti je povezana z različnimi oblikami neenakosti (vključno z revščino) in diskriminacije; predmet pozornosti so strukturni vzroki izključevanja (1997, 287). Domene so državljsanske pravice, trg dela, socialne storitve, družbena omrežja. Primer kazalcev: odstotek prebivalstva s pravico do javne pokojnine, ki uporablja javno primarno zdravstveno varstvo; brezdomcev; ki je trajno brezposeln; ki se počutijo osamljeni).

– Komponenta »krepitev moči« predvsem zadeva razvijanje zmožnosti državljanov za sodelovanje v procesih, ki določajo njihovo vsakdanje življenje (1997, 290). Domene so znanje, trg dela, odprtost in podpornost ustanov, javni prostor, osebni odnosi. Primeri kazalcev: odstotek prebivalstva z dostopom do interneta, do brezplačnega pravnega zastopstva, dostopnost informacij o socialnih storitvah v več jezikih; odstotek državnega (lokalnega) proračuna, namenjenega nevladnim organizacijam in hendikepiranemu prebivalstvu; število prebivalcev na skupnostni center).

Za konec povejmo, da je v tem trenutku še odprto vprašanje obdelave in uporabe teh kazalcev in da to vprašanje gotovo ni enostavno. Koncept označujejo na eni strani fenomenološki filozofski konceptualni nastavek, na drugi strani pragmatični politični cilji, vmes pa je zelo veliko družboslovne empirije. Zato in zaradi svoje kompleksnosti je koncept vse prej kot komunikabilen. Vseeno je prišlo v družboslovnih krogih že do – deloma zelo kritične – razprave o njem (glej npr. avtorje v knjigi Beck et al. 2001; Svetlik 1999; Berger-Shmidt in Noll 2000; Novak 2002).

5. Premeščanje odgovornosti za blaginjo

Pri obravnavi vsebine blaginjskih konceptov se ne moremo izogniti dejstvu, da so zelo kompleksni, na kar je pri nas opozoril že Svetlik (1999). Tudi naš pregled ne pušča dvoma, da so blaginjski koncepti čedalje kompleksnejši in vse obsežnejši. Če pogledamo le »izključenost«, »kohezijo« in »družbeno kakovost«, vidimo, da vsak pozneje uveljavljen koncept vključuje tudi (razsežnosti) prejšnjega. Tako »kohezija« pokrije »socialni kapital« in »vključenost«, »družbena kakovost« pa vse to in še več. Nato dobi »kakovost življenja« prenovljeno predmetno področje in z njim postane sploh »najširši krovni pojem, ki lahko povezuje vse prejšnje« (Beger-Schmidt in Noll 2000, 43).

Toda drugače kot ti avtorji, ki iščejo vsebinske razlike med blaginjskimi koncepti predvsem v obsegu in strukturi njihovega predmetnega področja, si tukaj zastavljam vprašanje, kako se ti koncepti razlikujejo glede na predpostavko, kje da je težišče odgovornosti za generiranje blaginje. Namreč, ti koncepti so s svojo empirično uporabnostno naravnostjo, kot pravi Bauman (2001), okvir za »proizvajanje znanja in podatkov« v funkciji »družbene diagnoze« in se kot taki »usmerjajo v raziskavo priznanih družbenih problemov in so v oporo pri upravljanju relevantnih družbenih procesov«. Kako se torej v njihovih spremenjenih vsebinskih poudarkih kaže prenašanje težišča odgovornosti za blaginjo? Menim, da jih je glede na to vprašanje mogoče razvrstiti v tri skupine in da je znotraj njih mogoče določiti tudi ključno pragmatično vprašanje, na katero skušajo specifično odgovoriti s svojimi kazalci.

5.1 Težišče odgovornosti za blaginjo je na javni oz. kolektivni ravni

»Univerzalizem storitev, dostopnih ne glede na razred, barvo, spol ali vero ... (je potreben – dodala S. M.) kot ključni cilj, ki podpira socialno integracijo; kot metoda, ki odpravi razlikovanje ... med državljani prvega razreda in državljani drugega razreda« (Titmuss 1965, 357).

To paradigmo pooseblja klasično obdobje države blaginje. Povezava med izvorno skandinavsko konceptualizacijo »kakovosti življenja« in klasično idejo države blaginje je dokaj jasna. V tej paradigmi je država sprejela odgovornost za zagotavljanje blaginje, razumljene predvsem v smislu zadovoljitve osnovnih potreb, »socialne varnosti« in »življenjske ravni«. Organizacije socialnih storitev in tudi blaginjske birokracije, ki so se takrat razvile, so predvsem blažile tržne negotovosti in nevarnosti. Takratna etika blaginje je odražala »vzorke analize potreb in socialne oskrbe, opredeljene kot kolektivne državne odgovornosti« (Culpitt 1999, 35).

Korelat tega, da je država prevzela odgovornost za blaginjo, je bilo tudi načelo univerzalne pokritosti (univerzalnost programov) in enakosti v dostopu, pa tudi standardiziranost (osnovnih) potreb in njihovega zadovoljevanja v programih socialnih storitev. Spomnimo se, da je Titmuss, ki je močno vplival na skandinavski model socialne politike in klasično državo blaginje, zagovarjal univerzalne programe, dostopne vsem. Ključni razlog za to je videl v njihovi družbeno integrativni vlogi, medtem ko zasebne blaginjske storitve »hkrati večajo in utrjujejo področje družbene neenakosti«.

V tej paradigmi so torej za blaginjo odgovorne država blaginje in njene institucije. Ključno (implicitno) vprašanje, na katero odgovarjajo kazalci kakovosti življenja, pa je, kako se ta odgovornost uresničuje: kako se ti rezultati kažejo na individualni ravni, predvsem v doseženi življenjski ravni? Kako je z neenakostjo, so katere skupine pri tem ostale prikrajšane?

Kazalci klasične »kakovosti življenja« so odgovarjali predvsem na ta vprašanja in zato je bilo ugotavljanje »neenakosti« zelo pomembna interpretativna iztočnica.

Znotraj horizonta javne oz. kolektivne odgovornosti za blaginjo lahko uvrstimo tudi koncept »trajnostnega razvoja«, ki pa družbeno blaginjo obravnava v povezavi z okoljskim in ekonomskim razvojem. Poudarja kolektivno odgovornost za blaginjo na dveh ravneh: na ravni ene generacije do naslednjih in na ravni ene sfere razvoja (npr.

tipično ekonomske) do drugih (npr. okoljske in družbene). Kazalci, ki so razviti predvsem na makro ravni, v okviru OECD, kažejo uspešnost posameznih družb pri tovrstnem uravnoteženju virov.

5.2. Težišče odgovornosti se premešča na raven posameznika

»Naša življenja se tako trudoma razvijajo v zadeve posameznika in velja prepričanje, da usmerjanje pozornosti na nadindividualne dejavnike pomeni zanikanje odgovornost za položaj, v katerem smo se sami znašli. ... Kot je obravnavanje naših problemov vse bolj privatizirano, je takšno tudi oblikovanje naših osebnih identitet. Naša samopotrditve, samospoštovanje in trud, da postanemo konkretne osebe, so samo naše. Stojimo kot priče lastnih namenov, marljivosti in vztrajnosti in smo odgovorni za vse, kar je rezultat našega delovanja« (Bauman 2001, 155).

V zadnjih dveh, treh desetletjih se kaže prelom s klasično državo blaginje, z njenim univerzalističnim vzorcem opredeljevanja in zadovoljevanja potreb in z zadevnimi institucijami. Namesto pasivnega prejemnika normiranih in standardiziranih storitev države blaginje, temelječih na potrebah, ki so jih opredelili profesionalci in strokovnjaki, se uveljavljata individualizacija in individualni načrt prejemanja storitev, torej nasprotje univerzalnim programom. To vsebuje dejavno vključevanje uporabnikov v vse bolj individualizirano izražanje potreb in storitev in tudi prenos (dela) odgovornosti na samega posameznika. Bistveni del te paradigme je spreminjanje in krčenje tradicionalnih institucij blaginje in univerzalnih programov ter poudarek na vse bolj diverzificiranih storitvah vse bolj razpršenih ponudnikov storitev, med katerimi prevladuje zasebni sektor, delno tržni, delno nepridobitni (volonterski).

V ospredje stopa »kultura posameznikovih priložnosti«. Vse pomembnejši postajata posameznikova sposobnost izražanja potreb in njegova zmožnost presoje in uporabe priložnosti (krepitev oz. empowerment), ki jih daje vse kompleksnejša družba. V teh okoliščinah dobivajo vse večji pomen tudi novi akterji in »intermediarne strukture«, ki so vmesni, povezovalni člen med posameznikom (njegovim zasebnim življenjem) in velikimi institucijami javnega življenja oz. megastrukturami (npr. država). Tem strukturam (sorodstvo, socialna omrežja in prostovoljne oz. nevladne organizacije) se priznava vse večji pomen in se pričakuje, da podprejo in okrepijo posameznika in razširijo njegove vire tako, da bo kos svoji individualni odgovornosti. V socialni politiki se razvija načelo »skupnostne skrbi«, kjer nevladne in prostovoljne organizacije ter sorodstvo sodelujejo pri storitvah, ki so jih prej izvajale institucije države blaginje (dezinstitucionalizacija).

V empiričnih blaginjskih konceptih tega obdobja se vse to kaže v odpiranju novih vsebinskih težišč. Ta spremljajo reartikuliranje in realokacijo težišča odgovornosti za blaginjo. Pri »človekovem razvoju« je poudarek na posameznikovih zmožnostih in njihovem razvoju, kar je seveda pomembno, saj posameznik prevzema težišče odgovornosti. Ključno vprašanje, na katero kazalci tega koncepta prinašajo odgovor, je, kako so te posameznikove zmožnosti razvite, pa tudi kakšne možnosti za to, da jih uporabi, ima v neki družbi v primerjavi z drugimi družbami.

V ta pomik težišča proti posameznikom sodi tudi koncept »izključenost«. Ta ob vsej svoji kompleksnosti usmerja pozornost zlasti na to, koliko je posameznik vključen

v najpomembnejše načine generiranja blaginje, pri čemer je težišče odgovornosti za blaginjo še vedno na posamezniku in njegovi zmožnosti za shajanje s tveganji, ki se strukturno in sistemsko gledano vse bolj individualizirajo. To velja toliko bolj za neoliberalno usmerjeno socialno in druge javne politike, medtem ko lahko druge politične usmeritve in tudi kritično družboslovje najdejo v konceptu »izključenosti« oporo tudi za drugačne razlage, namreč take, ki odgovornost za prikrajšanosti posameznika bolj pripisujejo skupnosti.

5.3 Na poti k novi uveljavitvi družbenega?

»Naše družbe se vse bolj borijo z depersonalizacijo na delovnem mestu, slabitvijo države blaginje, vse večjo privatizacijo javnih dobrin in storitev ter izgubljajo častljive skupne referenčne točke. Medtem ko na kolektivni ravni ti občutki negotovosti ostajajo pogosto neizraženi, pa se posamezniki postavljajo v obrambni položaj. ... Odzivi ljudi pogosto izražajo njihove lastne občutke negotovosti glede družbene in ekonomske prihodnosti. Mislim, da ima negotovost svoje korenine – gotovo premalo vidne – v šibkostih naše družbe« (Shieder in Farrell 2003, 1, 2).

Številni sodobni avtorji (glej Beck 1992; Dean 1996; Culpitt 1999; Mishra 1999) opozarjajo na nevarnosti in negativne posledice tega razvojnega cikla države blaginje, ki odgovornost nekritično prenaša na posameznika. Krčenje in prestrukturiranje programov države blaginje sta, kot meni npr. Stieglitz (2004, 39), za ZDA pomenili tudi to, da so »spodkopavali v družbo vgrajene stabilizatorje« in s tem začeli destabilizirati tudi gospodarstvo. Kot korelat »krčenja države blaginje« Wacquant (2004) navaja »širitev kaznovalne države«. Družbeni generatorji ali strukturni dejavniki blaginje tako ponovno postajajo pomembni.

Do neke mere je mogoče to spremembo opaziti že v nekaterih razlagah »izključenosti«, še nekoliko bolj pa v konceptu »kohezije«. Ta v primerjavi z »izključenostjo« vsaj v svoji pretežno politični konotaciji ne prinaša vsebinskih novosti. Kar je pri njej novo, je simbolni poudarek na družbi oz. na skupnosti, torej priznanje pomena (evropske) družbene skupnosti. Zdi se, da je tako »skupnost« vsaj na simbolni ravni priznala in spet sprejela nekaj oddane odgovornosti za blaginjo. Zato je simbolna raven – zlasti kot vprašanje prostorskih identitet in vrednot – tudi pomembna tema razprav; razvojnimi spodbudam zaostalim regijam pa se dodaja pridevnik »kohezivnostne«. Na ravni zbiranja podatkov se ta premik med drugim kaže tudi v vpeljavi kazalcev anomalije (npr. stopnje kriminalitete itd.) in socialnega kapitala oz. družbenih omrežij.

Koncept »družbene kakovosti« pa gre še dlje in odpre vprašanje ne le simbolne, ampak tudi funkcionalne soodgovornosti (evropske, nacionalne, lokalne) skupnosti za blaginjo. Danes, v okoliščinah diverzificiranih in hiperkompleksnih družb to seveda ni več mogoče zgolj z obujanjem klasične države blaginje, njenih univerzalnih programov in standardiziranih potreb, ampak z dejavnimi, javnimi politikami podprtim spodbujanjem procesov, »... ki ustvarjajo družbeno kohezijo. Torej moramo i) krepiti lokalna omrežja in lokalne oblike skupnostnih združb, ii) razvijati intermediarne organizacije in iii) vzpostavljati nove vrste nalog države, katerih namen je usklajevanje, podpiranje in povezovanje« (Beck, van der Maesen in Walker 1997, 283–4). Pozornost torej usmerjajo na oblikovanje obnovljene družbenosti, natančneje, na pogoje in možnosti

za nastajanje družbenosti. Prav to je tudi tisto, kar je v njihovem konceptu novo ter želijo spremljati in meriti s kazalci. Vprašanje, na katero skušajo odgovoriti, je, kakšne opore za nastajanje kolektivitet obstajajo v neki družbi, koliko je institucij, ki tveganja kolektivizirajo; kakšne so možnosti za kolektivno delovanje, kakšni so forumi za »oblikovanje kolektivnih odgovorov na tvegane življenjske zadeve« (Culpitt 1999), kakšna je infrastruktura za razvoj »etike skrbi« in »omrežij odvisnosti, skrbi in odgovornosti« (Sevenhuijsen 2003, 28). Skratka, zanima jih tisto, kar bi lahko na kratko imenovali »družbenostna infrastruktura«.

6. Sklep

Razvojni pregled blaginjskih konceptov je pokazal, kako različno so se v zadnjih desetletjih oblikovala vprašanja blaginje; spreminjale pa se niso le opredelitve in kazalci blaginje, pač pa tudi sam družbeni kontekst raziskovanja blaginje.

Od sedemdesetih let dalje in od klasičnega skandinavskega pristopa k raziskovanju »kakovosti življenja« se je spremenilo tudi to, da sta se anketi reprezentativnega vzorca prebivalstva, kar je bila ključna podatkovna podlaga klasičnega raziskovanja blaginje, pridružili še dve močni smeri zbiranja in obdelave podatkov. Prva smer so velike standardizirane in mednarodno primerljive zbirke podatkov, pogosto kot del redne statistike. Druga smer je evalvacijsko raziskovanje, ki je specifično in ozko ciljno usmerjeno na konkretno politiko, program ali projekt in na njihov učinek na zadevne skupine prebivalstva. Ob teh dveh smereh sta se zmanjšala pomen in manevrski prostor klasičnega anketnega raziskovanja nacionalno reprezentativnega vzorca prebivalstva.

Pregled blaginjskih konceptov je tudi pokazal, kako na tem področju prihaja do vse večjega zlivanja in prežemanja med znanostjo in javnimi politikami. Pri blaginji kot predmetu zanimanja je tako nemogoče dosledno razločevati med – idealnotipsko postavljeno – »akademskim« in »političnim« tokom. V prvem se »blaginja« kaže kot predmet znanosti, v drugem pa kot tisto, kar dobi zadostno podporo zadevnih akterjev, da se uvrsti na dnevni red politik. Še več, tema dvema tokovoma se pridružuje še tretji tok »upravne statistike«; tu se podatki – večinoma sistemski kazalci – oblikujejo kot sestavni del upravnih evidenc na nekem področju. V naravi teh podatkov je, da temeljijo na utečeni praksi in pojmovanjih same uprave ter so organizirani v kategorije, ki odslikavajo potrebe in interese upravne službe (Miles 1985; pregledno o socialnih kazalcih z vidika sektorskih politik v Mandič 1998). »Blaginja« se tu operacionalizira kot tisto, kar – v veliki meri tudi že sicer – zbira uradna statistika.

Tako je politiki na voljo zakladnica družboslovnih – tudi klasičnih – pojmov, da jih uporabi pri izražanju in imenovanju politično relevantnih problemov. V kategorialnem aparatu sodobnega družboslovja, ki se empirično ukvarja z blaginjo, skorajda ni več pojmov, ki se jih politika še ni dotaknila. Znanstvena in politična uporaba pojmov se torej mešata, pogosto pa tudi druga drugo nadgrajujeta. Zato je pri razumevanju tovrstnih pojmov potrebna previdnost, ne gre jim pripisovati klasičnih družboslovnih pomenov tam, kjer ne nadaljujejo družboslovne tradicije. Prav tako jih tudi ne gre razumeti kot povsem politične in neznanstvene, če je bila za njihov razvoj, operacionalizacijo (ali

njeno utemeljitev) in obdelavo ter razlago podatkov pritegnjena vrsta družboslovcev in družboslovnih inštitutov, kot je to na primer pri »koheziji«, tj. sodobnem evropskem krovnem izrazu za »socialni vidik razvoja«.

Ob vsem tem pa se je seveda razvijalo tudi kritično družboslovje, ki vprašanja blaginje postavlja drugače kot uporabno raziskovanje, ki običajno izhaja iz problemov, ki jih postavljajo drugi. Z naslonitvijo na kritične pristope lahko tudi empirično raziskovanje prispeva k preverjanju implicitnih predpostavk, ki jih privzema diskurz neke javne politike, ali pa obratno, o njih kar molči. Javne politike razvijajo svojo »blaginjsko retoriko«, v kateri je pomembno ne le tisto, kar je izgovorjeno, ampak tudi tisto, »kar je zamolčano in kar obkroža tišina« (Culpit 1999). Seveda lahko politike s svojo retoriko in simboli nagovarjajo in prepričujejo javnost in so pri tem zelo uspešne, čeprav ne dajejo realnih rezultatov. Edelman (1988) pri tem opaža podobnost z medicino, ko »operacija uspe, bolnik pa umre«. V politiki pa je možno, da »besede delujejo, politike pa ne«; zato vidi ključno nalogo analize politik v dekonstrukciji političnega diskurza in demistifikaciji mitov in simbolov, ki jih uporabljajo oblikovalci politik v svojo korist. K temu lahko veliko prispeva tudi empirično raziskovanje.

Zdi se, da ima koncept »kakovosti življenja« pri tem neko prednost pred drugimi blaginjskimi koncepti. V sodobni evropski blaginjski retoriki je ostal – čeprav večkrat omenjen – nekako ob strani in »ideološko« neobremenjen z njo. Ostal je bolj ali manj le urejevalni okvir za empirične podatke, ki (p)opisujejo posameznikove vire, priložnosti, življenjsko raven in zadovoljstvo v različnih domenah življenja. Potem ko se je razšel z izvorno skandinavsko blaginjsko interpretativno shemo (osnovnih standardiziranih potreb in univerzalnih programov države blaginje), sam več ne razlaga pojavov, ampak k tem razlagam – v svetu institucionaliziranega individualizma – šele spodbuja.

Za koncept »kakovosti življenja« so dodaten izziv tudi »socialna omrežja« oz. socialni kapital. Ker so socialna omrežja del mezodružbene ravni, jih je mogoče vključiti v različne poglede in razlage, ki jih postavljajo v funkcijo ene ali druge ravni. V razlagi Svetovne banke, denimo, je pomen družbenega kapitala v tem, da pospešuje gospodarski razvoj. V paradigmi individualizirane odgovornosti za blaginjo pa je socialnim omrežjem priznan pomen predvsem v smislu posameznikovih virov. Ideologija krčenja institucij države blaginje gradi velik del svoje legitimnosti natanko na domnevi o obstoju omrežij v obliki posameznikovih socialnih opor in/ali nevladnih organizacij, ki bodo posameznika podpirala in večala njegove vire. To bi državi omogočalo, da nanj preloži del odgovornosti za blaginjo in še naprej utrjuje sistem institucionaliziranega individualizma.

Pri konceptu »kakovosti življenja« je predpostavko o obstoju in delovanju tega posameznikovega vira seveda mogoče empirično preverjati in ugotavljati ne le razvitost tega omrežja, obsega in funkcij (več o konceptu in merjenju socialne opore v Hlebec in Kogovšek 2003), ampak tudi njihovo (pre)obremenjenost, vzdržljivost, opremljenost in družbeno oporo za njihovo delovanje.

Druga zanimiva stična točka med »kakovostjo življenja« in »socialnimi omrežji« pa je, da okvir »kakovosti življenja« dopušča tudi neinstrumentalno razumevanje »socialnih omrežij«, torej priznava oz. ponovno uveljavlja njihov pomen kot takih.

Za kakovost življenja so socialna omrežja pomembna sama na sebi. Kot »družina« in »družabni stiki« pri Eriksonu (1993), ali kot »potrebe po odnosu z drugimi ljudmi in po oblikovanju družbenih identitet« pri Allardtu (1993) so v konceptualizaciji in merjenju kakovosti življenja prisotna že od vsega začetka, seveda pa v manj razviti in razvidni obliki. Pri tem so možne različne interpretativne navezave na »skupnost«, med njimi tudi komunitaristična interpretacija. Nobena od njih pa konceptu ni imenitna ali zanj nujna.

Vprašanje, kako in koliko so socialna omrežja del kakovosti življenja posameznika in njegovega zadovoljstva, ostaja torej konceptualno in empirično še odprto. Pri nadaljnjem razvijanju koncepta kakovosti življenja se pri tem odpira več zanimivih možnosti. Med njimi bi izpostavila tisto, ki bi dovoljevala bolj interaktivno (v smislu interakcije med "objektom" in "subjektom" raziskovanja) in bolj kontekstualizirano artikulacijo "kakovosti življenja" in to v okoliščinah, ko se individualizacija tveganj vse bolj institucionalizira.

Viri

- Abrahamson, P. (1995): Social Exclusion in Europe: Old Wine in New Bottles? Družboslovne razprave, letnik XI, št. 19–20, str.119–136.
- Adam, B., Ulrich, B., in Van Loon, J. (2000) (ur.): The Risk Society and Beyond. London-Thousand OAKS-New Delhi: Sage.
- Adam, F., Makarovič, M., Rončević, B., Tomšič, M. (2001): *Socio-kulturni dejavniki razvojne uspešnosti: Slovenija v evropski perspektivi*, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Allardt, E. (1993): Having, Loving, Being: An Alternative to the Swedish Model of Welfare Research, v: Martha C. Nussbaum and Amrtha Sen (ur.): *The Quality of Life*, Oxford: Clarendon Press.
- Antončič, V., in Boh, K. (1991): Premise za raziskovanje kvalitete življenja; družboslovne razprave, št. 12, str. 5–18.
- Atkinson, T. Cantillon, B., Marlier, E., Nolan, B. (2002): *Social Indicators – The EU and Social Inclusion*, Oxford: University Press.
- Bauer, R. A. (1966): *Social Indicators*. Cambridge, London: The M.I.T. Press.
- Bauman, Z., in May, T. (2001): *Thinking Sociologically*; Oxford: Blackwell Publishers.
- Beck, U. (1992): *Risk Society*; London Thousand Oaks New Delhi: Sage Publications.
- Beck, Wolfgang, van der Maesen Laurent J. G. in Walker, Alan (ur.) (1997): *The Social Quality of Europe*. The Hague/ London/Boston: Kluwer Law International.
- Beck, Wolfgang, van der Maesen Laurent J. G., Thomese, Fleur, in Walker, Alan (ur.) (2001): *Social Quality: A Vision for Europe*. The Hague/ London/Boston: Kluwer Law International.
- Berger, P., in Neuhaus, R. (2000): To Empower People: From State to Civil Society, in Don Eberly (ur.): *The Essential Civil Society Reader*. Lenham-Boulder - New York -Oxford: Rowman Littlefield Publishers.

- Berger-Schmidt, R., in Noll, H. (2000): *Towards a European System of Social Reporting and Welfare Measurement - European System of Social Indicators*; Centre for Survey Research and Methodology (ZUMA), Mannheim 2000.
- Bourdieu, P., in Wacyuant, L. (2003): Neoliberalni novorek: zabeležke o novi planetarni vulgati; Družboslovne razprave, letnik XIX, št. 43, str. 57–64.
- Culpitt, I. (1999): *Social Policy and Risk*; London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, str. 143–182.
- Černigoj Sadar, N. (1992): Kvaliteta življenja – bibliografija; Ljubljana: FDV IDV CDB.
- Dean, H. (1996): *Welfare, Law and Citizenship*; London New York Toronto: Prentice Hall.
- Dekker, P., in Uslander, E. (ur.) (2001): *Social Capital and Participation in Everyday Life*. London and New York: Routledge.
- Duffy, K. (1998): *Opportunity and Risk: Trends of Social Exclusion in Europe*. Council of Europe, *Project on human Dignity and Social Exclusion*.
- Edelman, M. (1988): *Constructing the Political Spectacle*, Chicago University Press: Chicago.
- Edgar, B., Doherty, J., in Mina-Coul, A. (1999): *Services for Homeless People*; Bristol: The Policy Press.
- Edgar, B., Doherty, J., in Mina-Coul, A. (1999): *Services for Homeless People*; Bristol: The Policy Press.
- Edgar, B., Doherty, J., in Mina-Coul, A. (2000): *Support and Housing in Europe*; Bristol: The Policy Press.
- Erikson, R. (1993): *Description of Inequality. The Swedish Approach to Welfare Research*; v: Martha C. Nussbaum and Amrtha Sen (ur.): *The Quality of Life*, Oxford: Clarendon Press.
- Fahey, T., Nolan, B., in Whelan, C. (2002): *Monitoring Living Conditions and Quality of Life in Europe – Developing the Conceptual Framework; Summary of the Final Report, A Proposal for Future Activities on Living Conditions and Quality of Life*; Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Farell, G., in Shcieder, P. (2003): *Developments; Social Cohesion*, št. 9, sept. 2003, 1–2.
- Ferge, Z. (1997): *A Central European Perspective on the Social Quality of Europe*, v: Beck, Wolfgang., van der Maesen Laurent J. G., in Walker Alan (ur.) (1997): *The Social Quality of Europe*. The Hague/London/Boston: Kluwer Law International.
- Gitell, R., in Vidal, A. (1998): *Community organizing*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- Hanžek, M. (1998): *Human Development Report*; Ljubljana: UMAR.
- Hlebec, V., in Kogovšek, T. (2003): *Konceptualizacija socialne opore; Družboslovne razprave*, letnik XIX, št. 43, str. 103–126.
- Hogwood, B. W., in Gunn, L. A. (1984): *Policy Analysis for the Real World*. London New York Toronto: Oxford University Press.
- Iglič, H. (2001): *Socialni kapital, socialna omrežja in politično vedenje; Družboslovne razprave*, letnik 17, št. 37/38, str. 167–190.
- Inglehart, R. (1997): *Modernization and Postmodernization*. Princeton: Princeton University Press.
- Kogovšek, T., Hlebec, V., Drefmelj, P., in Ferligoj, A. (2003): *Omrežja socialne opore Ljubljančanov; Družboslovne razprave*, letnik XIX, št. 43, str. 183–206.

- Jamrozik, A., in Nocella, L. (1998): *The Sociology of Social Problems*; Cambridge: Cambridge University Press.
- John, P. (1998): *Analysing Public Policy*. London and New York: Pinter.
- Kekic, L. (2004): *The world's best country*; *The Economist: The World in 2005*; str. 86.
- Kolarič, Z., Črnak - Meglič, A., Vojnovič, M. (2002): *Zasebne neprofitno-volonterske organizacije v mednarodni perspektivi*, Knjižna zbirka Politični procesi in institucije. Ljubljana: Založba FDV.
- Mandič, S. (1998): Kakovost sektorskih politik in socialni kazalci. *IB revija*, letnik 32, št. 4/5, str. 3–8.
- Mandič, S. (ur.) (2000): *Kakovost življenja: stanja in spremembe*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Znanstvena knjižnica.
- Mandič, S. (2001): Uporabnost družbenih ved v prostoru med državo in civilno družbo. *Družboslovne razprave*, letnik 17, št. 36, str. 79–88.
- Mandič, S. (2002): Socialni programi, družbeni problemi in krepitev vpliva javnosti. *Teorija in praksa*, letnik 39, št. 2, str. 204–219.
- Mccann, E. J. (2004): 'Best places', interurban comparison of quality of life, popular media discourses; *Urban studies*, letnik 41, št. 10, str. 1909–1929.
- Mishra, R (1999): *Globalization and the Welfare State*; Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Novak, M. (1996): Konceptualna vprašanja proučevanja kakovosti življenja, v: Ivan Svetlik (ur.): *Kakovost življenja v Sloveniji*; Ljubljana: FVD, str. 7–24.
- Novak, M. (2001): Socialna kohezija v primežu prenovljenega pojmovanja, *Družboslovne razprave*, letnik 17, št. 36, str. 23–37.
- OECD (1998): *Sustainable Development: A Renewed Effort by the OECD*. OECD Policy Brief No. U8, (http://www.oecd.org/publications/Pol_brief/9808-eng.htm).
- Parsons, W. (1995): *Public Policy*; Cheltenham: Edward Elgar.
- Room, H. (1999): Social exclusion, solidarity and the challenge of globalisation; *International Journal of Social Welfare*, letnik 8, št. 166–74.
- Rothstein, B. (1998): *Just Institutions Matter*; Cambridge University Press.
- Silver, H. (1994): Social exclusion and social solidarity: three paradigms; *International Labour Review*, vol. 133, št. 56, str. 531–578.
- Sen, A. (2002): *Ekonomija blaginje*; Ljubljana: Založba *Cf.
- Sevenhuijsen, S. (2003): Prostor za skrb. Pomen etike skrbi za socialno politiko, v: *Labirinti skrbi*, (ur. Selma Sevenhuijsen in Alenka Švab); Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Stieglitz, J. (2004): *The Roaring Nineties*; Penguin Books.
- Svetlik, I. (1996) (ur.): *Kakovost življenja v Sloveniji*; Ljubljana: FVD.
- Svetlik, I. (2000): Some conceptual and operational considerations on the social quality of Europe. *The European journal of social quality*, letnik 1, št. 1/2, str. 74–89.
- UMAR (2004): *Strategija razvoja Slovenije, osnutek za javno razpravo*, junij 2004.
- Van der Maesen, L. (2003): Social Quality, Employment and ist Flexicurity; *European Journal of Social Quality*, letnik 4, št. 1/2, str. 28–47

Avtoričin naslov:

Doc. dr. Srna Mandič, višja znanstvena sodelavka
na Inštitutu za družbene vede
Fakulteta za družbene vede
P.P. 2547
SI-1000 Ljubljana, Slovenija
email: srna.mandic@fdv.uni-lj.si

*Prejeto oktobra 2004 in sprejeto za objavo februarja 2005.
Po mnenju uredništva je prispevek uvrščen kot izvorni
znanstveni članek (s kvalitativno argumentacijo).*